

**FORMATION OF ENTREPRENEURIAL COMPETENCE IN THE APPLICANTS OF
GENERAL SECONDARY EDUCATION:
DOMESTIC EXPERIENCE**

Tatiana Zavgorodnia

Doctor of Pedagogical Sciences

«Vasyl Stefanyk Precarpathian National University»,

Liubov Prokopiv

Candidate of Pedagogical Sciences

«Vasyl Stefanyk Precarpathian National University»,

**ФОРМУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ЗА-
ГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ:
ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД**

Тетяна Завгородня

доктор педагогічних наук,

«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»,

Любов Прокопів

кандидат педагогічних наук

«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Abstract. *The scientific achievements of the domestic and foreign researchers on the problem of formation of entrepreneurial competence of the individual, including pupils, analyzes in the article, reveals the essence of this definition, its criteria and indicators, describes the experience of entrepreneurial.*

Анотація. *У статті проаналізовано науковий доробок вітчизняних та зарубіжних дослідників з проблеми формування підприємницької компетентності особистості, зокрема учнів, розкрито сутність даної дефініції, її критерії та показники, описаний досвід формування підприємницької компетентності в здобувачів закладів загальної середньої освіти України.*

Keywords: *competence, entrepreneurial competence, applicant, general secondary education institution, Ukraine*

Ключові слова: *компетентність, підприємницька компетентність, здобувач, заклад загальної середньої освіти, Україна*

Постановка проблеми. В сьогоденнішньому світі в результаті процесів трансформації різних сторін життя суспільства, переходом національних економік до ринкових засад функ-

ціонування, становленням об'єктивних передумов для розвитку підприємництва, глобальних змінами щодо вимог роботодавців до своїх працівників, перед кожним суспільством стоять завдання розв'язання багатьох проблем. Однією з невідкладних проблем, яка вимагає негайного вирішення, є підготовка фахівця нового типу, адаптованого до динамічних змін.

Мета статті: розкрити теоретичні засади та досвід вітчизняних закладів середньої освіти щодо формування підприємницької компетентності школярів як основу їх майбутньої фінансової грамотності.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні провідною формою господарювання стає підприємництво як вид виробничо-торгівельної діяльності, надання споживчих послуг, що характеризується свободою вибору й інноваційністю, орієнтацією на досягнення комерційного зиску, відбувається зміна формату взаємодії навчального закладу та галузей економіки, практичної зорієнтованості освітнього процесу, що вимагає переорієнтувати підготовку у закладах вищої освіти фахівців із сформованою на достатньому рівні підприємницькою компетентністю. Як засвідчує вивчення проблеми, це не можливо позитивно вирішити без активізації формування основ цієї компетентності у випускників закладів загальної середньої освіти. Тому проблема формування підприємницької компетентності у школярів різного віку є актуальною не тільки в Україні, але й в зарубіжних країнах. Свідченням цього є збільшення наукових досліджень з даної проблеми. Так, проблемам специфіки здійснення компетентісного підходу в закладах освіти, організації освітнього процесу в них присвячені праці вітчизняних й зарубіжних науковців (Е. Бобінська, С. Бондар, І. Галяміна, С. Гончаренко, С. Клепо, Г. Назаренко, О. Проценко, Г. Селевко, Ю. Татур, М. Товкало, О. Романовський, С. Шишов, Р. Шиян, В. Ягупов та ін.). Цікавими в науковому сенсі є дослідження Т. Матвєєвої (формування підприємницької компетентності старшокласників), М. Романової (підготовка старшокласників до підприємницької діяльності в умовах профільного навчання (на прикладі соціально-економічного профілю), О. Сулаєвої (формування підприємницької компетентності студентів технікуму) та інших. Заслугує на увагу дослідження Г. Назаренка, присвячене питанню формування підприємницької компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів у відповідності до вимог нових державних стандартів [1] та ін. Разом з тим, слід зауважити, що все частіше науковці звертаються до питання змін, які спостерігаються у шкільній освіті України, в контексті процесів, які відбуваються в освіті інших країн, акцентуючи увагу на розв'язанні проблеми формування у молоді шкільного віку компетентностей взагалі та підприємницької компетентності зокрема [2]. Отже, все це вимагає, як зазначає А. Білова, актуалізації переходу освіти до компетентісної моделі [3, с.16], на якій базується сучасна освіта в усьому світі. Підтвердженням цього висновку дослідниці є ряд офіційних документів, серед яких: Програма розвитку ООН у межах проекту «Освітня політика та освіта «рів-

ний-рівному»; Рекомендації Європейського Парламенту та Ради Європи № 2006/962/В від 18 грудня 2006 р. щодо ключових компетентностей у процесі навчання впродовж життя; Закон України «Про освіту»; Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти [4]; концепція «Нової української школи» [5].

Наприклад, в Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти ключову компетентність визначено як «...спеціально структурований комплекс характеристик (якостей) особистості, що надає можливість ефективно діяти у різних сферах життєдіяльності» [4], а в концепції «Нової української школи», виділяється десять ключових компетентностей, серед яких восьмою є підприємливість: уміння генерувати нові ідеї, ініціативи та втілювати їх у життя задля підвищення як власного соціального статусу та добробуту, так і розвитку суспільства і держави [5]. Тобто актуальність проблеми формування підприємницької компетентності учнів закладів загальної середньої освіти очевидна.

Теоретичні аспекти проблеми формування вищезазначеної компетентності учнів країн Європи знайшли відображення в науковому доробку О. Кравчиної [2]. Автор підкреслила, що на протязі багатьох років ЄС проводила планомірну, різносторонню діяльність по вирішенню цього питання, і, як результат, помітно активізувався процес формування підприємницької компетентності в учнів.

Дослідниця вважає, що найкращі умови для «..налагодження зв'язку між сферами освіти та зайнятості і може слугувати фактичним еталоном для будь-якої ініціативи, що має на меті сприяння навчанню підприємливості», при цьому «...дуже докладним і всеосяжним інструментом який і відображає складність сфери компетентності підприємливості, що стосується кількох аспектів нашого повсякденного життя (результати навчання, рівень майстерності, компетентності й де скриптори)» є Рамка EntreComp [2]. Автор, наголошуючи на актуальності проблеми формування сьогодні підприємницької компетентності у кожної молодшої людини, яка в майбутньому повинна «...стати грамотним найманим працівником або виступити в якості самостійного підприємця» [2], зазначає, що школа покликана готувати підростаюче покоління до життя в сучасному суспільстві. А це, на думку автора, є викликом всім закладам загальної середньої освіти.

Тому пошук шляхів успішного розв'язання в Україні проблеми виховання випускників закладів середньої освіти більш підготовленими та компетентними учасниками сучасного ринку праці є актуальною.

Підтримують точку зору науковців про необхідність сьогодні формування в учнів ключової компетентності та ініціативності пошукувачі І. Унгурян та Н. Куриш, які у статті «Формування ключової компетентності та ініціативності у навчально-виховному процесі загальноосвітнього навчального закладу» зазначають, що для успішного вирішення пробле-

ми формування особистості, здатної до взаємодії з оточуючими з метою виконання соціальних, виробничих та економічних завдань необхідно добитися «...істотного посилення самостійної та продуктивної діяльності учнів, розвитку особистісних якостей і творчих здібностей, умінь самостійно здобувати нові знання та розв'язувати проблеми, орієнтуватись у житті суспільства» [6, с. 99]. Аналізуючи різні офіційні документи, автори публікації, враховуючи різні визначення сутності дефініції «підприємницька компетентність», запропонували власне тлумачення понять «підприємливість», «підприємлива особистість» та виокремили характерні риси для випускника з такою сформованою компетентністю (творчий потенціал, здатність до інновації та готовність ризикувати, а також планувати та керувати проектами для досягнення поставленої мети) [6, с. 101], які, за твердженням авторів можуть стати фундаментом для оволодіння конкретними навичками та знаннями властивими тим, хто займається комерційною діяльністю [6, с. 101]. Виходячи з цього, особливу роль у підготовці майбутнього покоління до подальшого життя, як зауважують дослідниці, «відіграє формування у випускника готовності до інноваційної діяльності» [6, с. 100], результатом якої у випускників повинні бути розвинуті критичне мислення, комунікативні навички та навички діяльності в команді. Це, на думку авторів, може допомогти їм вдало побудувати власну кар'єру в майбутньому.

Одночасно у публікації запропоновано шляхи реалізації даного завдання в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти. Серед них: інтеграція підприємницького тла у зміст навчальних занять з базових дисциплін; інтегрованість змісту навчальних занять (доцільно щоб на таких заняттях працювали два вчителі: фахівець з дисципліни та економіки); проблемність повідомлень на уроці, коли «проблемна ситуація стає основою міжпредметних навчальних проектів, інтегрованих вправ, рольових ігор»... [6, с. 101]. Підприємницьку компетентність, зауважують автори, можна розвивати і через методи, що спонукатимуть учня бути ініціативним, активним, комунікабельним, відповідальним, передбачливим, відважним. Але успішно реалізувати це на практиці, за переконанням авторів, не можливо без вмотивованого і підготовленого вчителя. Отже, за твердженням науковців, здійснення компетентнісного підходу до навчально-виховного процесу є обов'язковою умовою формування в юнаків та дівчат компетентностей взагалі, й ініціативності та підприємливості зокрема.

Проблема розвитку підприємливості та фінансової грамотності учнів старшої школи в процесі технологічної освіти розкрита у статті О. Пискун, Н. Сокол [7]. Автори, розкриваючи важливість дослідження даної теми, зазначили, що «серед ключових компетентностей випускника нової української школи окреме місце посідає ініціативність і підприємливість, адже виховання підприємливої молоді – не лише засада економічного розвитку, а й умова виживання України як держави» [7, с. 118]. Одночасно автори стверджують, що формування цієї

компетентності навчає дітей «мислити творчо, генерувати нові ідеї й ініціативи та втілювати їх у життя для підвищення власного добробуту і для розвитку суспільства та держави» [7, с. 120] і водночас дозволяє «...розвивати самоорганізованість, ділові та особистісні якості підприємця, ефективного управління бізнесом» [7, с.119].

Автори, проаналізувавши поняття «підприємницька компетентність» з точки зору практичної психології, Європейської довідкової системи, дослідниці Ю.Білової, запропонували визначення сутності дефініції «підприємливість як не тільки необхідна якість особистості бізнесмена, а й та риса, якої потребує кожна людина в умовах ринкової економіки» і розкрили структуру підприємницької компетентності та фінансової грамотності випускника школи. Крім того виокремили, характерні для особистості із сформованою підприємницькою компетентністю, якості – відповідальність, самостійність, уміння особистості за власним бажанням організувати свою і колективну діяльність, працьовитість; творчість, наполегливість, організованість, чесність, [7, с. 119]. Заслуговує на увагу висновок науковців про вплив технологічної освіти на розвиток означених якостей старшокласників та запропоновані шляхи їх формування в учнівської молоді в освітньому процесі. За їх твердженням, для вирішення цього питання у зміст кожного навчального предмету були закладені наскрізні інтегровані змістові лінії, призначення яких «формування в учнів здатності застосовувати, проаналізувавши знання й уміння з різних предметів, у реальних життєвих ситуаціях або виконання практичних завдань наближених до життєвих ситуацій» [7, с. 120]. Серед зазначених ліній важливе місце було відведено змістовій лінії «Підприємливість і фінансова грамотність», метою якої є формування в учнів розуміння практичних аспектів фінансових питань. Для реалізації даного завдання викладачі-дослідники зробили наголос на важливості включення учнів у проектну діяльність, «яка дозволяє, за їх твердженням, системно впливати на особистість учнів, актуалізуючи і закріплюючи сформовані на попередніх етапах компоненти підприємницької компетентності» [7, с. 122], використовуючи при цьому активні методи і форми навчання. Такі, як: «...імітаційні методи активного навчання; аналіз конкретних виробничо-економічних ситуацій, імітаційні вправи», які можуть підкріплюватися такими прийомами як «заміна монологічного викладу вчителя діалогічними формами навчання, мозковий штурм, дискусія, прийоми питань – відповідей, вільних асоціацій, системного аналізу тощо» [7, с. 121]. За твердженням дослідників, під час проектної діяльності учителі навчають учнів планувати свою діяльність, шукати і пропонувати матеріали і технології їх обробки з метою виготовлення конкурентоспроможного, якісного товару, включаючи їх в проведення міні-маркетингових досліджень, що впливає на розвиток наукового, творчого мислення випускників. Посиленню останнього сприяє й залучення учнів до процесу розробки підприємницьких ідей, організації підприємницької діяльності.

Заслужують на підтримку запропоновані авторами методичні рекомендації з організації розвитку підприємницької компетенції учнів на кожному з виокремлених етапів виконання завдань. Проте, за переконанням дослідниць, більшого ефекту у формуванні підприємливості і фінансової грамотності учнів досягають у закладах освіти, коли цей процес передбачає як спеціально організовані навчальні заняття, так і форми позакласної діяльності (проведення виставок, ярмарок, фестивалів учнівських проєктів, зустрічей з підприємцями, проведення екскурсій на виробництво, фінансові установи, тижнів фінансової грамотності тощо). Все це, як стверджують автори, забезпечує ефективне формування в учнів старших класів підприємницької компетентності та фінансової грамотності як в урочній, так і позаурочній діяльності, навчає їх нестандартно мислити, розвиває нетрадиційні здібності та вміння.

Як засвідчує вивчення даної проблеми, її успішної актуалізації в діяльності педагогів сприяють відповідні публікації для вчителів в розділі «Школа» електронного часопису «На урок» [8]. Наприклад у журналі від 11.09.2019 р. надрукований матеріал, в якому розкрита сутність поняття «підприємницька компетентність» з визначенням основних компонентів цієї дефініції для учнів шкільного віку. Серед них автори називають: 1. Наявні знання про економіку та підприємницьку діяльність. 2. Ставлення особи до таких підприємницьких чеснот як свобода вибору, чесність, розсудливість у фінансових справах. 3. Психологічні якості: витримка під час роботи в ситуаціях, пов'язаних із ризиком, ініціативність, цілеспрямованість, емоційна врівноваженість. 4. Уміння організовувати, планувати, презентувати, обирати, керувати та обговорювати), показників рівня сформованості підприємницької компетентності в учня та низки актуальних завдань, які він повинен успішно виконувати (реалізовувати проєкт, у якому його власні потреби мають спільне з потребами суспільства; орієнтуватися в етиці трудових відносин, вести переговори; реально оцінювати власні можливості та потреби ринку праці; складати плани бізнес-проєктів та, за наявності відповідних ресурсів, успішно їх утілювати; презентувати результати власної діяльності).

Водночас в аналізованому матеріалі педагогам запропоновані методичні рекомендації з формування в учнів підприємницької компетентності в навчальній діяльності та виховній роботі. Важливим потенціалом для формування підприємницької компетентності, як стверджують науковці, є навчальна діяльність учнів на всіх уроках, зміст яких пов'язаний з комерційною діяльністю. Заслужують підтримки надання авторами практичних рекомендацій педагогам щодо організації процесу навчання на заняттях з різних дисциплін («Біологія», «Математика», «Зарубіжна література» та ін.). Одночасно педагогам рекомендувалось залучати учнів до: виконання проблемних завдань («Що пішло не так?», «Що таке ініціативність?» тощо), до роботи в групах, де вони можуть навчитися домовлятися з тими, хто має свою думку, відмінну від власної, брати на себе роль лідера або виконавця, а також колекти-

вно відповідати за кінцевий результат. Для розвитку згаданої компетентності вчителям рекомендували включати учнів у рольові, ділові ігри на різні теми: «Чи все можна придбати за гроші?», «Вигідніше виробити багато дешевого товару чи менше якісного?» та інші. Саме останні, за твердженням автора, є «найефективнішим засобом розвитку підприємницької компетентності в учня».

Позитивним вважаємо запропоновані педагогам для творчого використання рекомендацій з розвитку в учнів підприємницької компетентності в процесі залучення останніх до навчально-пізнавальної діяльності. Вони передбачили виконання проблемних завдань, розв'язання ситуацій, з яких потрібно вийти переможцями; залучення учнів до виконання вправи «Що пішло не так?», яка вчить розуміти етичну сторону своїх вчинків; роботу в групах. Саме участь в останній формі роботи, зазначено у рекомендаціях, створює умови навчання учнів відстоювати власну думку або домовлятися з тими, хто її не поділяє, брати на себе роль лідера або виконавця, а також колективно відповідати за кінцевий результат. Як засвідчують результати запровадження цих рекомендацій, участь в них школярів сприяє отриманню ними позитивного досвіду, який може стати стимулом їх мотивації до подальшого навчання. Проте, за твердженням дослідниць, при виборі змісту роботи доцільно враховувати те, що підприємницька компетентність передбачає й ощадливість у використанні ресурсів: грошей, часу, та, зокрема, природних багатств України.

Для розвитку підприємницьких навичок автори пропонують застосувати метод змагання, запропонувавши учням об'єднатися в команди та влаштувати змагання за звання найбільш ощадливого господаря. Акцентується увага і на виховному потенціалі таких загально-відомих засобів розвитку підприємницької компетентності як: екскурсії до установ, підприємств чи організацій з метою показати дітям, як функціонують ці заклади зсередини. Якщо діяльність організації або установи пов'язана з оптовою чи роздрібною торгівлею, то учні мають зрозуміти, які права та обов'язки є у споживачів, коли ті купують товари або замовляють послуги. Можна провести тематичні виховні години на теми пов'язаними з формуванням рис підприємця, бізнесмена, економіста, бережливої людини, активного учасника спільних виробничих справ тощо («Гроші та друзі: позичаємо чи ні», «Що треба робити, якщо придбав неякісний товар?»[8]. При відборі матеріалу педагог може користуватися методичним посібником «Уроки з підприємницьким тлом : навчальні матеріали» [9].

Висновки. Отже, вивчення проблеми формування підприємницької компетентності учнівської молоді засвідчило, що вона є актуальною як в Україні, так і в усьому світі, й знаходить різностороннє висвітлення в офіційних документах, у теоретичному доробку науковців, у досвіді роботи закладів загальної середньої освіти, у обґрунтуванні шляхів інтенсифікації формування підприємницької компетентності в учнів різних вікових груп, що створює мож-

ливості у майбутньому для розвитку економіки, забезпечує соціальну справедливість, вселяє впевненість особистості у власні можливості.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Назаренко Г.А. Формування підприємницької компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів у відповідності до вимог нових державних стандартів: методичний посібник. Черкаси : ЧОПОПП, 2014. 68 с.
2. Кравчина О. Теоретичні аспекти проблеми формування підприємницької компетентності учня: досвід країн Європи. URL: <http://lib.iitta.gov.ua>.
3. Білова Ю. А. Поняття та структура підприємницької компетентності майбутніх фахівців економічного профілю. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*. 2013. Вип. 7. С. 15-17.
4. Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти. *Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада. 2011 р. № 1392*. Київ. 14 січ. 2004. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/24-2004-%D0%BF>. Назва з екрана: концепція «Нової української школи», також виділяється підп.
5. Нова школа. Простір освітніх можливостей. Київ. 2016. 18 серпня. URL: <http://mon.gov.ua/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8%202016/08/21/2016-08-17-3-.pdf>. Назва з екрана.
6. Унгурян І., Куриш Н. Формування ключової компетентності та ініціативності у навчально-виховному процесі загальноосвітнього навчального закладу. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*. Збірник наукових праць. №2(17). 2016 р. С. 99-102 (ISSN 2309-3935. DOI 10.32405/2309-3935).
7. Пискун О.М., Сокол Н.В. Розвиток підприємливості та фінансової грамотності учнів старшої школи в процесі технологічної освіти. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Серія: Педагогічні науки. 2018. Вип. 151(2). С. 118-122.
8. Розвиваємо підприємницьку компетентність. Школа. URL: <https://naurok.com.ua/post/rozvivaemo-pidpriemnicku-kompetentnist-uchniv>.
9. Уроки з підприємницьким тлом: навчальні матеріали / за заг. ред. Е. Бобінської, Р. Шияна, М. Товкало. Варшава : Сова, 2014. 398 с.